

לכבודו של חנינה בן-מנחם

כרך לה-לו של דיני ישראל מוקדש לכבודו של חברנו פרופסור חנינה בן-מנחם, מן הבולטים בקהילת חוקרי המשפט העברי.

חנינה נולד והתחנך בירושלים, בנם של ר' אליקים בן-מנחם – תלמיד חכם, חוקר ואיש חינוך – ואילה, שעלו לארץ בשנות השלושים מגרמניה. בצעירותו למד בבית ספר מעלה, ולאחר מכן בישיבת קול תורה, במדרשיית נועם ובישיבת הדרום. שנתיים עשה ברומא ובבלגיה, שם שהתה משפחתו בשליחות חינוכית. לאחר שירותו הצבאי בצנחנים פנה ללימודי המשפט באוניברסיטה העברית, ולאחר שסיים את התואר השני נסע ללימודי דוקטורט באוקספורד, שם כתב את עבודת הדוקטור על סטיית השופט מהדין במשפט התלמודי בהנחייתם של יוסף רז וברנרד ג'קסון.

מאז שובו מאוקספורד היה חנינה חבר בפקולטה למשפטים של האוניברסיטה העברית, תחילה כחוקר במכון לחקר המשפט העברי, ולאחר מכן כחבר בסגל ההוראה של הפקולטה. בשנת 2002 הועלה לדרגת פרופסור מן המניין ובשנת 2012 פרש מן ההוראה. במשך שנים רבות לימד את קורס היסוד בתורת המשפט, קורסים במשפט עברי תוך התמקדות במשפט התלמודי ובחשיבה המשפטית של הרמב"ם, וכן סדנה במשפט ותיאטרון. חנינה החזיק בקתדרה ע"ש מונטסקייה למשפט השוואתי והיסטוריה של המשפט, כיהן כראש המכון לחקר המשפט העברי וערך את השנתון למשפט עברי. כעשור היה במקביל פרופסור אורח בבית הספר למשפטים באוניברסיטת הרווארד, כיהן בקתדרה ע"ש משפחת גרוס למשפט תלמודי, ולימד שם קורסים על המשפט התלמודי ועל החשיבה המשפטית של הרמב"ם.

חנינה יצר תפנית משמעותית בחקר המשפט העברי והשפיע השפעה מכרעת על דור של חוקרים. תרומתו העיקרית הייתה בכך שמיקד את תשומת הלב המחקרית בפילוסופיה של המשפט, ושילב את מחקר המשפט העברי עם תורת המשפט והפילוסופיה של ההלכה. חוקרים רבים אשר נוקטים כיום בגישה מחקרית זו הם תלמידיו ותלמידיו-תלמידיו, שבכתב ושבעל פה. הגישות המחקריות והשאלות המחקריות המקובלות קודם לכן בתחום המשפט העברי היו היסטוריות ודוגמטיות-דוקטרינריות. הן עסקו בדרך כלל בעמדת ההלכה בשאלה משפטית או במוסד משפטי מסוימים, מתוך בחינת התפתחותם ההיסטורית ובהשוואה לשיטות משפט אחרות. על כל אלו ביקש חנינה להוסיף שאלות חדשות וגישה מתודולוגית שונה. הוא עסק בבירור העמדה העולה מהמשפט התלמודי והרבני בשאלות יסוד של הפילוסופיה של המשפט, השתמש במתודות הלקוחות מתורת

המשפט כדי לנתח באמצעותן את המשפט התלמודי והרבני, והעלה את הצעותיו מתוך ניתוח מושגי ואנליטי מקורי של טקסטים מספרות התלמוד והספרות ההלכתית. נעמוד כאן רק על כמה סוגיות מרכזיות במחקריו.

עבודת הדוקטור שלו (שהתפרסמה מאוחר יותר כספר [1])¹ הוקדשה לניתוח תורת-משפטי של ההליך השיפוטי בתלמוד. חנינה אסף את הסוגיות התלמודיות שאינן משקפות דיון בבית המדרש, כפי שבדרך כלל בא בתלמוד, אלא מתעדות הליך שיפוטי שבא לפני אמוראי בכל וארץ ישראל. על סמך בחינת מכלול המקרים שבאו בתלמוד הציע חנינה בצורה משכנעת שתורת השיפוט העולה מן התלמוד הבבלי מסמיכה ומעודדת את הדיין לחתור לפתרון צודק וראוי במקרה הקונקרטי, אף במחיר סטייה מן הכללים המשפטיים של ההלכה, ומכאן כותרת המשנה לספר *Governed by man not by law*. מנגד הוא הראה שמן התלמוד הירושלמי עולה תפישה שיפוטית מרוסנת, המכפיפה את הדיין לחוק ולכללים, ולא מאפשרת לו לסטות מן הדין במקרה הקונקרטי. בשולי הדברים, חנינה אף הציע הסבר היסטורי להבדלי הגישות שבין הבבלי לירושלמי בעניין זה, וקשר אותו לפולמוס היהודי-נוצרי שהיה רלוונטי רק בארץ ישראל.

בניתוח תפישת השיפוט האקטיביסטית של התלמוד הבבלי הצביע חנינה על הריאליזם המשפטי האמריקאי כשיטה שאפשר לבחון לאורה ולהסביר באמצעותה כמה מן היסודות בחשיבה המשפטית התלמודית. זאת ועוד, טענות המוצגות כחתרניות בהגות הריאליסטית, מתגלות כהנחות מקובלות ומוסכמות בחשיבה התלמודית. עם זאת הדגיש חנינה גם הבדל משמעותי בין הוגים ריאליסטים לבין התפישה התלמודית. בהגות הריאליסטית הטענה היא שאף על פי שהשופט מבסס את פסק דינו על החוק והתקדימים, הוא לא באמת חש מחויב לחוק, ולא הכלל המשפטי הוא המעצב את הכרעת בית המשפט, אלא תפישותיו של השופט. לא כן הוא בתפיסתם של אמוראי בכל ופוסקי ההלכה שבאו אחריהם. אלו מרגישים מחויבות עמוקה להלכה שביסודה דבר האל, גם אם במקרה הקונקרטי הם מרשים לעצמם לסטות מהכללים. התפישה כפי שצייר אותה חנינה היא שגם הסטייה מן החוק היא חלק מן המחויבות לחוק ולדבר האל לשם הגשמת חזון "צדק צדק תרדוף" והשגת האמת המשפטית במקרה הנדון.

במאמר מאוחר יותר הראה חנינה שגם הרמב"ם, כדיין, יישם מתודת פסיקה זו, אף שלא הצהיר על כך במפורש [43; 47]. חוקרים רבים עסקו בכירור עמדת הרמב"ם במורה נבוכים ג:לד, שם טען כי חוקי התורה ניתנו "על דרך הרוב". גישה נפוצה במחקר הייתה שהרמב"ם חולק על תפישת היושר של אריסטו המאפשרת לדיין לסטות מן הדין משיקולי צדק, וטוען ל"מחירה של תורה" (מושג שטבע פרופ' א"ש רוזנטל), כלומר שיש ליישם את החוק הכללי גם על נסיבות ומקרים חריגים, אף על פי שהפעלת החוק

1 המספרים כאן ובהמשך מציינים את מספרי הפריטים ברשימת הפרסומים של פרופסור בן-מנחם המופיעה להלן בעמ' 7.

ככתבו וכלשונו תביא לתוצאה לא צודקת או אף לזנק ופגיעה. חנינה הציע קריאה חרשה לפרק זה וטען שהרמב"ם אינו עוסק בו בשאלת הסטייה מן החוק, אלא באפיון מושגי של כלליות החוק, ועיקר דיונו אינו מתפלמס עם תפישת היושר של אריסטו אלא עם תפישתו של אפלטון את המשפט והצורך בכללים. לגבי היושר, מאידך גיסא, הראה חנינה באופן מרתק כיצד מיישם הרמב"ם את תפישתו של אריסטו, גם אם בלא להצהיר על כך במפורש, וסוטה, בתשובותיו במקרים קונקרטיים שבאו לפניו, מפסיקותיו שלו עצמו כפי שבאו במשנה תורה.

סמכותו של בית הדין לסטות מן הדין מתקשרת למחקר חשוב אחר של חנינה, שבו הוא הציע ניתוח אנליטי לאפיון שיטת משפט כדתית, ועל פיו בחן באופן ביקורתי את השאלה אם יש להגדיר את המשפט התלמודי כשיטת משפט דתית. לדבריו מדובר בעניין שבדרגה ולא בהכרעה בינארית. הוא הציב רשימת פרמטרים למדידת מאפיינים דתיים של שיטת משפט, שכל אחד מהם עשוי להניב תשובה בעוצמה משתנה. מכאן הגיע למסקנה המעניינת שעל פי רוב המבחנים אין להגדיר את המשפט התלמודי כשיטת משפט דתית. כך למשל האמונה של חכמי ההלכה במקור האלוהי של החוק אינה מביאה לשינויים דרמטיים בדרכי פעולתו ביחס לשיטות משפט "חילוניות". מצד שני, דווקא במאפיין שנזכר לעיל בדבר חירותו של בית הדין לסטות מהכללים הוא ראה מאפיין "דתי" של המשפט התלמודי [55; 70].

נושא אחר שהעסיק את חנינה מצדדים שונים, גם מנקודת המבט של הפילוסופיה של ההלכה, הוא תופעת המחלוקת וריבוי הדעות בהלכה, ופירות מחקרו בתחום זה משתקפים בשלושת כרכי הספר "המחלוקת בהלכה" [2; 3; 4]. ריבוי המחלוקת הוא מאפיין יסודי בחשיבה ההלכתית מהמשנה והתלמוד ועד ימינו, והעמדה השליטה בשיח ההלכתי רואה בפלורליזם של דעות תופעה חיובית, שמשקפת את ריבוי הצדדים והפנים של ההלכה ושל סוגיות נורמטיביות בכלל. נורמות מקבילות, ואף סותרות, עשויות לחול בדרכים שונות על מצבי עניינים דומים, או אף על אותו מצב עניינים קונקרטי, וכולן יכולות להיות נכונות ותקפות

העניין בתופעת המחלוקת וריבוי הדעות בהלכה החל כבר בראשית דרכו של חנינה. עבודת המוסמך שלו עסקה בטענת "קים לי", המאפשרת לנתבע להתגונן מפני תביעה בהסתמך על דעה חולקת הקיימת בתלמוד אף אם היא דעת מיעוט, ואף אם הדיין סבור כדעה ההלכתית ההפוכה. טענת "קים לי" נתפסה על ידי רבים ככשל של המערכת, אשר אינה מצליחה להשליט את פסקיה באופן אפקטיבי על הצדדים. על פי הסברו של חנינה, מודל זה שעל פיו המשפט מכיל בו זמנית הסדרים מנוגדים, הוא ביטוי לפלורליזם המעשי שהמשפט העברי אמון עליו, באופן שלעתיים מכיל כפל פתרונות המנוגדים זה לזה [19; 22; 40; 46].

בולטת לעין הזיקה שבין שני גופי מחקר אלו: בשניהם באים לידי ביטוי ריבוי הקולות ופלורליזם הלכתי, סמכותו ומקומו של הפוסק והדיין בקביעת הנורמה בפרשנותה

וביישומה, ובעיקר העובדה שהאמת המשפטית אינה בינארית אלא נקבעת באופן דיאלקטי. חנינה העלה על נס בכל מחקריו את יתרונו וכוחו של המשפט הנובעים מתפישה פלורליסטית, זאת בניגוד לגישות אחרות הרואות בכל אלו תקלה ופגיעה באופיו הרצוי של המשפט.

תפיסת עולם תורת-משפטית זו, שיש לה לעיתים גם ממד חתרני, השפיעה על תחומי עניין נוספים בפילוסופיה של המשפט שהעסיקו את חנינה בהוראה ובמחקר, כמו סוגיית המרי האזרחי, ומחקרו המקיף שראה אור בימים אלו על ניטשה והמשפט [5]. ספר זה עוסק לראשונה בהצגה ובניתוח שיטתיים של רעיונות ותובנות המופיעים במכלול יצירתו של ניטשה בסוגיות מרכזיות הקשורות למשפט: משמעות החוק והציות לו, היחס אל העברייני ותפישת הענישה, סמכות המדינה והצדקת הפעלת הכוח על האזרחים, ועוד. בהקשר זה ראוי לעמוד על שתי תובנות נוספות שהדגיש חנינה באפיון צורת החשיבה של המשפט התלמודי.

האחת, חשיבות ההבחנה התלמודית שבין "הלכה" לבין "הלכה למעשה", שלפיה לא כל היגד הלכתי המנוסח כדבר הלכה נועד ליישום ולהכוונת התנהגות בפועל. הבחנה זו משקפת, על פי הצעתו, את הכרתם של בעלי ההלכה בצורך הקיים לעיתים של החוק לדבר עם נמעניו בדיבור רב-משמעי. ההכרה בעובדה שלא תמיד ניתן ונכון ליישם "למעשה" את "ההלכה" אינה מהווה כשל או נקודת תורפה, אלא משקפת את הכרתו של המשפט העברי בפער המובנה שבין החוק הקבוע והאידיאלי לבין יישומו של החוק בעולם המעשה [45; 52]. הבחנה זו מגלמת בתוכה גם תפישה מורכבת ועשירה יותר של תפקידי החוק. החוק לא נועד רק להכוונת התנהגות, אלא גם להעברת מסרים נרטיביים, מוסריים ואידיאולוגיים, שבו חיה ופועלת הקהילייה ההלכתית. זהו תפקידה החשוב של ההלכה שאינה למעשה.

השנייה, המסורות הקהילתיות היהודיות מאופיינות בפיצול ההלכתי-משפטי מאז אובדן מרכז הסמכות של ארץ ישראל לאחר חורבן הבית. גם כאן הוא ראה בעובדה שהמשפט העברי הוא למעשה משפחה של שיטות, כל אחת בעלת מסורת קהילתית-עדתית משלה, את תפארתה של השיטה. היעדר מרכז סמכותני הוא מעלתו של המשפט העברי המאפשר שיח משפטי לא בינארי.

מתוך גישה זו פרסם חנינה שני מאמרים שעסקו במודל שילובו הנכון של המשפט העברי בישראל. עמדתו, כפי שניתן להבין מתוך הדברים דלעיל, שונה ומאתגרת את התפישות המקובלות. במאמר הראשון הציע פרשנות מקורית לחוק יסודות המשפט, הקובע כי במקרה של לקונה, על בית המשפט לפנות אל מקורות המשפט העברי. על פי הצעתו של חנינה, עניינו של החוק הוא בקביעת חובת התייעצות עם המשפט העברי, ולא בהטלת חובת ציות למשפט העברי במקרי לקונה. חובת התייעצות מטילה על בית המשפט לשקול את עמדת המשפט העברי. מטרת החוק ליצור דיאלוג ולא להכתיב

תוצאות [28]. במאמר השני טען שלפי החשיבה של המשפט העברי עצמו אין זה נכון להשליט אותו באופן כוחני כמשפט מחייב על כלל אזרחי המדינה, אשר אינם מזדהים עם עולם ההלכה. הפתרון החלופי שהוא מציע נשען על מודל קהילתי ורב-תרבותי, אשר קורא לאפשר, ככל שניתן, קיום אוטונומי לקהילות המרגישות מחויבות להלכה ולמשפט העברי [45].

מובן שאין בדברים האמורים כדי למצות את תרומתו של חנינה לחקר ההלכה והמשפט העברי. רשימת הפרסומים של חנינה מונחת לפני הקורא בפתח כרך זה. העובדה החשובה היא שבכל סוגיה שבה נגע חנינה, מהווה מחקרו נקודת מוצא שלא ניתן להתעלם ממנה בכל מחקר עתידי בנושא.

השפעתו של חנינה על חבריו ותלמידיו בקהילת חוקרי המשפט העברי אינה מצטמצמת למחקריו הכתובים, אלא באה לידי ביטוי גם בהרצאות שבעל פה, במפגשים אישיים ובשיחות. הוא נדיב בזמן ובידע כלפי בן שיחו, יהיה זה תלמידו או חברו. חנינה איש שיחה מקורי, ביקורתי ומאתגר, השיחה עימו מתאפיינת במקוריות, בחירות המחשבה, ברעיונות ובכיווני חשיבה העולים לדיון ללא מורא ופחד, בידע הרב בתחומי דעת שונים, ובהנאה שלו עצמו, המקרינה גם על בני שיחו, מהדיון האינטלקטואלי ומהוויכוח.

הכרך מוקדש לכבודו של חנינה על ידי מערכת דיני ישראל, ועל ידי חבריו ותלמידיו המשתתפים בכרך זה. חלק גדול מן המאמרים אף עוסק באופן ישיר בעניינים שעסק בהם חנינה. אנו מברכים את רבי חנינה בשנים רבות של לימוד יצירה ומחקר, בכריאות טובה ונהורא מעליא.

כמו הכרכים הקודמים, גם כרך זה יוצא לאור במשותף על ידי הפקולטה למשפטים של אוניברסיטת תל-אביב ובית הספר למשפטים ע"ש קרדוזו בישיבה-אוניברסיטה בניו-יורק. כרך זה של דיני ישראל יוצא לראשונה בחסותו של משרד עורכי הדין אגמון ושות' רוזנברג הכהן ושות'. אנו שמחים ומברכים על התקשרות זו שבין הפקולטה וכתב העת ובין משרד עורכי דין מוביל זה.

אנו מבקשים להודות לגב' נירית פוטרמן מאוניברסיטת תל-אביב שסייעה לעבודת המערכת בכל שלבי העריכה וההפקה, לפרופ' ארי מרמלשטיין מישיבה-אוניברסיטה על חלקו בעריכת החלק האנגלי של הכרך, לסגני העורכים איתן טלמור-לבקוביץ' ורועי כדורי, שעמדו בראש מערכת הסטודנטים, ולסטודנטים חברי המערכת על עבודת עריכה מסורה של המאמרים העבריים, לעורכת הלשון שרה המר, למיכל סמו-קובץ מן המרכז לעיצוב גרפי באוניברסיטת תל-אביב על העיצוב וההפקה הנאה של הכרך.

אריה אדרעי

שי עקביא וזונר

סוזן לאסט-סטון

רשימת הפרסומים של פרופסור חנינה בן-מנחם

ספרים

1. JUDICIAL DEVIATION IN TALMUDIC LAW: GOVERNED BY MEN, NOT BY RULES (Harwood Academic Publishers 1991).
2. המחלוקת בהלכה כרך א (עם נתן הכט ושי ע' ווזנר, המכון לחקר המשפט העברי 1991).
3. המחלוקת בהלכה כרך ב (עם נתן הכט ושי ע' ווזנר, המכון לחקר המשפט העברי 1993).
4. המחלוקת בהלכה: מקורות ופירושים (עם שי ע' ווזנר, המכון לחקר המשפט העברי 2002).
5. ניטשה על חוק ומשפט (מאגנס 2021).
6. גם כך דרכו של תלמוד, שלטון החוק במבחן המציאות האנושית (בהכנה, שם זמני).

עריכה

7. החשיבה המשפטית של הרמב"ם ומקורותיה התלמודיים: מקראה (אקדמון 1996).
8. שנתון המשפט העברי כ (תשנ"ה-תשנ"ז).
9. AUTHORITY, PROCESS, AND METHOD: STUDIES IN JEWISH LAW (with Neil S. Hecht, Harwood Academic Publishers 1998).
10. שנתון המשפט העברי כא (תשנ"ח-תש"ס).
11. דין ויושר בתורת המשפט של הרמב"ם: עיונים במורה נבוכים ג לד (עם ברכיהו ליפשיץ, המכון לחקר המשפט העברי 2004).
12. CONTROVERSY AND DIALOGUE IN THE JEWISH TRADITION: A READER (with Shay Wozner & Neil. S. Hecht, Routledge 2005).
13. סוגיות במשפט העברי כרך א-ב (עם אחרים, האוניברסיטה הפתוחה 2006).
14. שנתון המשפט העברי כו (עם בנימין פורת, תשס"ט-תשע"א).

- WINDOWS ONTO JEWISH LEGAL CULTURE: FOURTEEN EXPLORATORY ESSAYS, Volume 1-2 (with Arye Edrei & Neil S. Hecht, Routledge 2011). 15
- 19 JEWISH LAW ANNUAL (with Berachyahu Lifshitz, 2011). 16
17. שנתון המשפט העברי כז (עם גדעון ליבזון ובנימין פורת, תשע"ב-תשע"ג).
18. שנתון המשפט העברי כח (עם גדעון ליבזון ובנימין פורת, תשע"ד-תשע"ה).

מאמרים ופרקים בספרים

19. "טענת 'קים לי': המקור ההיסטורי והמשפטי" דיני ישראל ג 29 (תשל"ב).
20. "Dina De-Malkhuta Dina (The Law of the State Is Law) by Shmuel Shilo" (Book Review), 27 JOURNAL OF JEWISH STUDIES 219 (1976).
21. "הוא עשה שלא כהוגן" סיני פא, קנו (תשל"ז).
22. "טענת קים לי – לקראת ניתוח יוריספרודנטי" שנתון המשפט העברי ו-1 45 (תשל"ט-תש"ם).
23. "יחס התלמוד הירושלמי והתלמוד הבבלי לסטיית שופט מן הדין" שנתון המשפט העברי ח 113 (תשמ"א).
24. "דיין כשליח" שנתון המשפט העברי ט-י 51 (תשמ"ב-תשמ"ג).
25. "Popper's Criterion of Refutability in the Legal Context", in: THEORY OF LEGAL SCIENCE 425 (Aleksander Peczenik et al. eds., The University of North Carolina Press 1984), with Yemima Ben-Menahem.
26. "A Modest Addendum to the Greek Metrological Relief", 65 ANTIQUARIES JOURNAL 139 (1985), with Neil S. Hecht.
27. "מתנה טמירתא" שנתון המשפט העברי יג 39 (תשמ"ז).
28. "חוק יסודות המשפט תש"ם-1980 – חובת ציות או חובת הוועצות?" שנתון המשפט העברי יג 257 (תשמ"ז).
29. "Is There Always One Uniquely Correct Answer to a Legal Question in the Talmud?", 6 JEWISH LAW ANNUAL 164 (1987).
30. "Positivism and Legal Authority – A Comment on Rolf Sartorius", in ISSUES IN CONTEMPORARY LEGAL PHILOSOPHY: THE INFLUENCE OF H.L.A. HART (Ruth Gavison ed., Oxford: Clarendon Press 1987).
31. "אינדיבידואליזם של חוקים וספר המצוות לרמב"ם" שנתון המשפט העברי יד-טו 91 (תשמ"ח-תשמ"ט).

32. "Leibniz on Hard Cases", 79 ARCHIV FÜR RECHTS- UND SOZIALPHILOSOPHIE 189 (1993).
33. "לייבניץ על מקרים קשים" ספר זיכרון לגר טדסקי: מסות במשפט אזרחי 55 (יצחק אנגלרד ואח' עורכים, המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי (1995).
34. "On the Talmudic Prohibition Against Giving Gifts to Gentiles", 29 ISRAEL LAW REVIEW 95 (1995).
35. "ההליך השיפוטי: בעל דין נשלט על ידי אנשים, לא על ידי כללים" מחניים 13, 178 (תשנ"ו).
36. "The Judicial Process and the Nature of Jewish Law", in: AN INTRODUCTION TO THE HISTORY AND SOURCES OF JEWISH LAW 421 (Bernard S. Jackson et al. eds., Oxford: Clarendon Press 1996).
37. "The Judge – Agent Analogy in the Talmud", in: AUTHORITY, PROCESS AND METHOD 33 (Hanina Ben-Menahem & Neil S. Hecht eds., Harwood Academic Publishers 1998).
38. "Law and Science – Reflections", 12 SCIENCE IN CONTEXT 227 (1999), with Yemima Ben-Menahem. Reprinted in 1 LAW AND SCIENCE 25 (Susan S. Silbey ed., Routledge 2008).
39. "Maimonides' Fourteen Roots: Logical Structure and Conceptual Analysis", 13 JEWISH LAW ANNUAL 3 (2000).
40. "ספק, בחירה ושכנוע – השוואה בין דוקטרינת "קים לי" שבמשפט העברי והפרובביליזם שבתיאולוגיה הנוצרית" דיני ישראל כ-א 13 (תשס"א).
41. "Jewish Law", in: INTERNATIONAL ENCYCLOPEDIA OF THE SOCIAL & BEHAVIORAL SCIENCES 7969 (Neil J. Smelser & Paul B. Baltes eds., Elsevier 2001).
42. "ענישה שלא מן הדין" משפטי ארץ א 152 (תשס"ב).
43. "Maimonides on Equity: Reconsidering The Guide for the Perplexed III:34", 17 JOURNAL OF LAW AND RELIGION 19 (2002).
44. "הסוד של יסוד מורא וסוד תורה – השורשים למניין המצוות של רבי אברהם אבן עזרא" דיני ישראל כב 171 (תשס"ג).
45. "המשפט העברי והמשטר החוקתי במדינת ישראל – ההלכה, המדינה והמודל הקהילתי" מסע אל ההלכה: עיוניים בין-תחומיים בעולם החוק היהודי 461 (עמיהי ברהולץ עורך, משכל 2003).
46. "Doubt, Choice, and Conviction: A Comparison of the Kim Li Doctrine and Probabilism", 14 JEWISH LAW ANNUAL 3 (2003).

47. "חקיקה ושיפוט על פי הרמב"ם" דין ויושר בתורת המשפט של הרמב"ם: עיונים במורה נבוכים ג:לד 211 (חנינה בן-מנחם וברכיהו ליפשיץ עורכים, המכון לחקר המשפט העברי 2004).
48. "פתיחה: לזכרו של זאב פלק" ספר זיכרון לפרופסור זאב פלק ז"ל עמ' ט (רבקה הורוביץ ואח' עורכים, מישרים תשס"ה).
49. "על ספרו של אהרון קירשנבאום, הרשעה עצמית במשפט העברי" מועד טז 135 (תשס"ו).
50. "Talmudic Law – A Jurisprudential Perspective", 4 CAMBRIDGE HISTORY OF JUDAISM: THE LATE ROMAN PERIOD 877 (2006).
51. "Some Introductory Remarks on Genesis Rabbah and the Law", 16 JEWISH LAW ANNUAL 135 (2006).
52. "The Second Canonization of the Talmud", 28 CARDOZO LAW REVIEW 37 (2006).
53. "Controversy in Jewish Law", in: TRADITIONS OF CONTROVERSY 17 (Marcelo Dascal & Han-liang Chang eds., John Benjamins Pub 2007).
54. "'Appoint for Yourself a Teacher' – the Personal and the Impersonal", in: THINKING IMPOSSIBILITIES: THE INTELLECTUAL LEGACY OF AMOS FUNKENSTEIN 288 (David Biale & Robert S. Westman eds., The University of Toronto Press 2008).
55. "Is Talmudic Law a Religious Legal system? A Provisional Analysis", 24 JOURNAL OF LAW AND RELIGION 379 (2008–9).
56. "על שיבוש שנפל בתשובות הגאונים – הרכבי שמ"ז" אקדמות כג 205 (תשס"ט).
57. "עדות שאינה ניתנת להזמה ועקרון ההפרכה של פופר" אקדמות כד 128 (תש"ע), עם ימימה בן-מנחם.
58. "Nietzsche's Thus Spoke Zarathustra and the Quran", (unpublished, 2010). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1622432>
59. "Controversy", in: 1 WINDOWS ONTO JEWISH LEGAL CULTURE: FOURTEEN EXPLORATORY ESSAYS 3 (Hanina Ben-Menahem, Arye Edrei & Neil S. Hecht eds., Routledge 2011).
60. "Legal Formalism", in: 1 WINDOWS ONTO JEWISH LEGAL CULTURE: FOURTEEN EXPLORATORY ESSAYS 49 (Hanina Ben-Menahem, Arye Edrei & Neil S. Hecht eds., Routledge 2011).

- "Exigency Authority", in: 1 WINDOWS ONTO JEWISH LEGAL CULTURE: FOURTEEN .61
EXPLORATORY ESSAYS 85 (Hanina Ben-Menahem, Arye Edrei & Neil S. Hecht
eds., Routledge 2011).
- "Equity", in: 2 WINDOWS ONTO JEWISH LEGAL CULTURE: FOURTEEN EXPLORATORY .62
ESSAYS 3 (Hanina Ben-Menahem, Arye Edrei & Neil S. Hecht eds., Routledge
2011).
- "Shame Punishment in Jewish Legal Culture: Some Preliminary .63
Observations", 19 JEWISH LAW ANNUAL 17 (2011).
- "Free Will and Coercion in The Talmud: A Preliminary Taxonomy", 21 .64
JEWISH LAW ANNUAL 1 (2015).
- "The Myth of Formalism: (Mis)Readings of Jewish Law from Paul to the .65
Present", (unpublished, 2016). Available at SSRN: [https://ssrn.com/
abstract=2520968](https://ssrn.com/abstract=2520968).
- "Dworceles, Jewish Law, and the Doctrine of Legal Error", (unpublished, .66
2017). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2989076>.
- "The Criminal – A Nietzschean Profile and Its Legal Implications", .67
(unpublished, 2018). Available at: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3126066>.
- "The Rule Of Law: Natural, Human and Divine", 81 STUDIES IN THE HISTORY .68
AND PHILOSOPHY OF SCIENCE 46 (2020), with Yemima Ben-Menahem.
- .69 "קבורת חמור: בזוי המת כעונש" דיני ישראל לר 287 (תשפ"א).
- "Is Talmudic Law a Religious Legal System? A revised version", 7(1) .70
INTERDISCIPLINARY JOURNAL FOR RELIGION AND TRANSFORMATION IN CONTEMPORARY
SOCIETY, RELIGION AND THE SENSE OF LAW 13 (2021).

